

Rosita Steenbeek

Rose

Een familie in oorlogstijd

Ambo|Anthos
Amsterdam

Voorwoord

‘Die vrijer van je hoeft ik hier niet meer te zien,’ zei mijn vader tijdens de maaltijd, lang geleden.

Mijn grootmoeder Rose stond op en zei: ‘Als hij hier niet welkom is dan is mijn huis jullie huis.’

Dat maakte indruk.

Ik hield van mijn oma. Ze straalde rust uit maar er hing ook iets van de grote wereld om haar heen. Ik had het gevoel dat ze wist waar het om ging in het leven.

Tot lang na haar dood was ik ervan overtuigd dat ik haar goed had gekend, maar op een zeker moment begon ik te beseffen dat dat niet zo was.

Er stonden altijd koffers in de gang. Wanneer ik vroeger bij mijn oma speelde was dat vaak aan de voeten van ooms en tantes uit São Paulo, New York en Israël die Duits spraken met elkaar, maar ik vroeg me nooit af hoe ze op die verre plekken waren terechtgekomen. Ook niet waarom die knopen van Amerikaanse legeruniformen op het juwelenkistje van mijn oma zaten. Het stond op een tafeltje naast het grote ledikant waarboven in een gouden lijst Ruth 1:16 te lezen was: ‘Uw volk is mijn volk en uw God is mijn God.’ Ik vond het spannend om in het kistje te kijken. Het had verschillende verdiepingen. De bovenste twee bestonden uit vakjes waar ringen in lagen, oorbellen, broches met kleurige stenen. In één vakje lag de ring met rode granaatjes in de vorm van een rozet die ik op mijn achttiende verjaardag van haar zou krijgen. Wanneer je die twee la-

gen met vakjes eruit haalde kwamen er lange kettingen tevoorschijn, een glinsterende haarband en een sierlijk sigarettenpijpje. Zonder dat ik het wist gingen de gouden jaren twintig door mijn kinderhanden.

Hoe had ze die beleefd in Duitsland? Hoe was ze door de Eerste Wereldoorlog heen gekomen en wat had ze meegemaakt in de Tweede? Hoe was het om als meisje, opgegroeid in de wereldstad Keulen, in een Nederlands dorpje te belanden? Waarom vertelde ze wel over haar moeder en nooit over haar vader?

Het flesje 4711 dat naast het juwelenkistje stond had ik altijd voor lief genomen. Pas veel later begreep ik dat deze eau de cologne de band met haar verleden levend hield.

Aanvankelijk was ik te klein om haar die vragen te stellen, daarna te druk met mijn eigen leven. Toen mijn eerste boek verscheen zei mijn vader al dat ik me in oma moest verdiepen. Het heeft een tijd geduurd voordat ik begreep waarom.

Op mijn zoektocht ontdekte ik nog een ander kistje, waarvan Duitse soldaten ooit dachten dat er een radio in verborgen zat. Het bleek een schat aan brieven te bevatten. In die brieven las ik behalve over de in Heidelberg ontvlamde liefde tussen mijn grootouders, over Wangeroog en, wat zelfs mijn moeder niet wist, dat haar moeder tot haar vijftwintigste naar de synagoge ging en zich niet kon voorstellen dat ze met een niet-Joodse man zou trouwen.

Ik begon te schrijven over mijn grootmoeder maar regelmatig nam ze het van me over door zelf het woord te nemen als de jonge Rose.

Wangeroog, 1920

‘Door de knieën. Voeten naar binnen en naar buiten. Ja! En nu opzij.’

Neef Erwin onthult haar de geheimen van de charleston. Geen plechtige walsen meer maar een uitbundige dans die de vrijheid viert, de nieuwe tijd. Erwin heeft hem geleerd tijdens zijn bezoek aan Amerika en binnenkort zal de charleston heel Europa in zijn vitale ritmes meesleuren. Erwin is de langste van haar neven, slank, met vriendelijke donkere ogen in zijn magere gezicht, zijn zwarte haren achterover gekamd, een snor zoals de mode voorschrijft.

Rose moet zich concentreren en tegelijk laten gaan, een evenwicht zoeken tussen overgave en controle en als dat er is, wordt ze gedragen door de muziek, de handen van haar neef, zijn lach, en al die familie om haar heen. De tafels met kandelaars, boeketten en resten van het dessert staan in een halve kring rond de dansvloer. Sommige ooms en tantes zitten nog te praten of snoepen van de taarten die zijn uitgesteld op kristallen schalen met hoge voet.

Nu Rose het te pakken heeft valt haar blik op haar ouders die ook samen dansen, volkomen op elkaar ingespeeld. Een opvallend paar in de gouden lijst van een wandhoge spiegel, haar moeder klein, het zwarte haar losjes opgestoken, grote donkere ogen waar altijd vermaak in fonkelt kijken op naar haar vader, die rijzig is en blond. Daar komt zij uit voort, uit die liefde.

Het orkest speelt steeds dynamischer omdat iedereen zo geestdriftig danst. Ook de dirigent en de blazers deinen mee.

Erwin heeft zijn bruid even verlaten voor haar, zijn nichtje Rose.

Ze ging vaak met hem wandelen langs het strand, aan het eind van de middag wanneer de hemel zienderogen verkleurde, maar nu laat hij haar rondjes draaien, met haar armen zwaaien, haar benen om beurten in de lucht.

De andere bruidsparen dansen met elkaar.

Nog steeds staan er mensen door de ramen te gluren. Drie broers zijn getrouwd met drie zussen. Heel het eiland is uitgelopen om een glimp op te vangen van het feest en van de bruiden met glinsterende haarbanden, lange parelkettingen die zwieren langs de opspringende franje van hun jurk.

De officiële huwelijksvoltrekking heeft plaatsgevonden onder het baldakijn en de hemel van Setterich bij Aken, waar de drie bruiden zijn geboren. Nu vieren ze hier verder, alleen met de familie, op het eiland van de bruidegoms, dat voor feesten is gemaakt.

Rose geniet na alle doorstane oorlogsangsten. Ook om Erwin waren ze bezorgd geweest. Rakelings dansen ze langs een oom die heelhuids uit de loopgraven van Ieper is opgedoken en nu wegens heldhaftig gedrag een IJzeren Kruis op zijn pak draagt.

Wanneer het nummer is afgelopen keert Erwin terug naar zijn bruid. Rose gaat zitten en kijkt naar het spektakel op de dansvloer dat, door het gebogen koper van de musici, vervormd als in lachspiegels weerkaatst wordt.

Wie had gedacht dat ze hier weer zo uitgelaten zouden zijn.

Elke zomer verruilde Rose met haar broertje Hans, haar vader en haar moeder Keulen voor de zee en het strand van Wangeroog. Ze logeerden altijd bij tante Röschen, haar moeders oudste zus, Onkel Moritz en hun zes zonen in hun hotel Villa Rosa. Het fijnste vond Rose het als iedereen er was en als ze met al die vijf zussen – nou ja, tante Clara niet want die zat in Amerika – en twee broers van haar moeder aan het strand lagen en ze kon kijken naar overeenkomsten en verschillen tussen hun gezichten en lijven. Dan luisterde ze naar de verhalen en roddels van de zussen, hun plagerijen en grappen, en dan aten ze 's avonds met elkaar aan een lange tafel in Villa Rosa.

Vóór 1914 had de oorlog Rose slechts een onaangenaam gespreksonderwerp geleken totdat, kort na de moord in Sarajevo op Franz

Ferdinand van Oostenrijk en zijn vrouw, hun vakantie moest worden afgebroken, de paradijselijke zomer ineens voorbij was en haar vader, ooms en neven werden opgeroepen voor de krijgsdienst.

Haar ouders dansen het beste van allemaal. Wanneer ze onder de kroonluchter door zwieren, lijkt haar vader nog blond.

Ze ziet hoe hij af en toe hapert met een been. Haar vader had veel zwaarder gewond kunnen zijn, of dood, zoals zijn broer. Oom Friedrich had bij zijn afscheid gezegd dat hij zeker zou terugkomen. Hij zou iets voor haar meenemen, een steentje of een bloem voor haar herbarium, ontsproten aan Russische grond. Een paar maanden later stonden de kranten vol van de geweldige overwinning op de Russen bij Tannenberg maar oom Friedrich was dood. In kranten en op pleinen werd gejubeld maar zij waren in de rouw. Haar vader, die gewoonlijk vol verhalen zat, zei bijna niets meer en ze had hem voor het eerst zien huilen. Lange tijd had hij een zwarte band om zijn arm gedragen.

Vanmiddag werd bij de lunch tussen alle feestelijke toespraken door om stilte gevraagd, de naam van haar oom werd genoemd en ook die van Roses neef die gevallen is bij Lille. Daarom is tante Lea, een andere zus van haar moeder, altijd in het zwart en heeft neef Theo het voortdurend over vertrekken naar Amerika. Hier herinnert alles hem aan zijn broer. 'Bovendien kan het weer oorlog worden,' zegt hij. 'De armoede, de werkloosheid, de woede over het verdrag van Versailles.'

Nu het buiten donker is zien al die loerende ogen achter de ramen, die neuzen tegen de ruiten, er vreemd uit. De gordijnen zijn niet dichtgetrokken maar hangen gedrapeerd in zijden banden aan weerskanten van de ramen. Rose ziet in de verte af en toe het licht van een voorbijvarende boot. Het hele eiland praat over de drievoudige bruiloft van de broers die ze hier hebben zien opgroeien, en ook over de modieuze kleren van de familie.

Toen Roses moeder en haar vijf zussen nog thuis woonden, in Delmenhorst waar hun vader een modehuis had, stonden de mensen met Pesach voor de synagoge te kijken wanneer die uitging om aan de kleding van de zes zusjes Leeuwarden te zien wat de nieuwe mode

zou worden. De kleren vielen soepel om hun goedgebouwde lijf, niet groot met een slanke taille, smalle handen en voeten en vrouwelijke vormen. Hun twee broers hebben net als hun vader een modezaak.

Na de oorlog was het moeilijk om aan stoffen te komen, maar haar moeder heeft zoals altijd toch een mooie jurk voor haar gemaakt, van gordijnen uit de vroegere babykamer, en net zo een voor haar twee nichten en medebruidsmisjes. Alle drie zijn ze genoemd naar hun oma Rosette die ze niet hebben gekend.

Haar nichtjes hebben de confetti bij elkaar geveegd die ze vanmiddag met hun drieën uitstrooiden over de bruidsparen, en gooien die nogmaals over de mensen heen. Rose kijkt naar de rode snippers die neerdwarrelen. Wat hebben haar vader, al die ooms en neven meegemaakt en gezien aan de fronten? Sommigen zijn gesneuveld, anderen gewond, en uiteindelijk had Duitsland de oorlog verloren. Wat voor zin heeft het gehad? Al die zwaar beschadigde jonge mannen in de straten van Keulen. Even ziet ze de confetti veranderen in spatten bloed. Misschien komt het door het glas wijn dat de neven haar hebben ingeschonken, al heeft haar moeder gezegd dat ze daar met haar vijftien jaar nog te jong voor is.

Vanmiddag tijdens de maaltijd bleven de neven Rose maar complimenten maken, vooral Theo, haar tafelheer, die zijn blik van de bloemen in haar haren over haar jurk naar haar witte schoenen liet gaan. Uit verlegenheid keek ze weg naar de snel veranderende lucht. Bij het voorgerecht was de hemel blauw met een voor april krachtige zon, maar er kwamen wolken aandrijven die donkerder werden, zich uitbreidden en grillige figuren vormden. De golven rolden aan in schuimige strepen en de zee leek een bokaal vol sekt. Telkens opnieuw werden er tussen de gangen door gelukwensen uitgesproken, net als een paar weken geleden na de huwelijksinzegening.

De laatste jaren zaten er meestal legerofficieren in Villa Rosa, maar nu, begin april, wordt heel Villa Rosa bewoond door de familie. De afgelopen zomer liepen er voor het eerst weer badgasten door de straten in plaats van militairen, kazernes zijn omgebouwd tot hotels, maar er is nog veel kapot.

Iedereen klapt.

Het strand van Wangerooz

De drie bruidegoms dansen rondjes om hun bruiden, zeven maal, zoals de bruiden deden op de huwelijksdag, het oude ritueel dat duidelijk maakt dat de man het centrum is van het gezin. Maar haar neven zijn van een nieuwe tijd.

Wat had ze in angst gezeten om hen, toen ze werden opgeroepen voor het leger. Gelukkig hoefden ze niet ver weg maar moesten ze hier de kust bewaken. Aan de oostkant van Wangerooz is de vaargeul naar Wilhelmshaven waar de keizerlijke oorlogsvloot lag. Ze hadden de toren die meer dan drie eeuwen lang storm en kolkende zee had doorstaan moeten opblazen om de vijand dit oriëntatiepunt te ontnemen. Haar neven waren er allemaal bij geweest, eind december 1914. Natuurlijk was die vernietigingsactie pijnlijk, vertelden ze, maar het was ook opwindend om de robuuste toren uit elkaar te zien spatten. De eerste explosie was niet genoeg geweest, er moest een tweede lading explosieven komen om de oude toren te veranderen in een berg puin.

In het begin was de oorlog voor hen een spannende tijd geweest, maar de verhalen werden geleidelijk aan minder opgetogen toen het er naar uitzag dat Duitsland niet zou winnen. Nu wordt er helemaal niet meer gesproken over de oorlog, alleen over weggaan.

Een van de vijf zussen van haar moeder is in 1903 al vertrokken naar New York. Als neef Theo emigreert, zal zijn moeder waarschijnlijk

lijk meegaan. Theo is haar enig overgebleven zoon.

De in het zwart gehulde tante Lea, over wier gezicht altijd een schaduw ligt nu ze niet alleen haar man maar ook een van haar twee zonen verloren heeft, zit aan tafel driftig te praten met haar zus, tante Mathilde.

‘Ga mee, daar is de nieuwe wereld.’

‘Maar ik hou van de oude,’ werpt tante Mathilde tegen. ‘Hier ben ik thuis.’

‘Thuis, ach wat is thuis. Voor mij is Duitsland een kerkhof geworden,’ reageert tante Lea. ‘Bij jullie ben ik thuis, en bij Theo.’

‘Ik begrijp dat je met je zoon mee wilt, maar voor mij ligt dat anders.’

‘Ik wil hier nog wel een paar tantes overhouden hoor,’ zegt Rose. Ze is opgelucht dat tante Mathilde niet weggaat, haar favoriete tante omdat ze altijd blijmoedig is en laconiek, net als haar moeder. Maar haar lach is uitbundiger, ze is meer aan het woord. Ook tante Mathilde heeft een IJzeren Kruis gekregen, omdat ze in de oorlog een huis had gesticht voor Joodse weesjongens.

‘Rose, wat zit je te dromen. Kom, dans met me!’ Een tweede bruidegom strekt zijn hand naar haar uit en even later wervelt ze met een volgende neef tussen de dansende familie door.

Wanneer de dirigent een teken geeft voor het *changez* danst ze voor het eerst van haar leven met haar vader. Zijn hand op haar rug, de hare op zijn schouder, de andere hand in de zijne – zo voert hij haar mee in een foxtrot. Ze kijkt naar zijn ernstige lichtgroene ogen die ze van hem heeft geërfd, net als de lichte huid. Het zwarte haar heeft ze van haar moeder.

‘Je bent de mooiste van allemaal,’ zegt haar vader.

Hij knijpt even in haar hand.

‘Blijf je nu bij ons in Keulen?’

‘Een paar dagen, dan moet ik weer naar Hamburg.’

‘De oorlog is toch voorbij?’

Zijn been werd kapotgeschoten bij Verdun maar hij kon zich nog nuttig maken in de organisatie van de graandistributie voor het leger. Hij werd in Hamburg gestationeerd waar hij een kamer vond bij

een oorlogsweduwe. Rose had zo gehoopt dat hij na de oorlog weer gewoon bij hen in Keulen zou komen wonen, maar het importeren van koffie dat hem voor de oorlog voortreffelijk afging was voorbij.

‘Ik hoop dat je een goede man vindt.’

Haar vader zegt het terwijl hij over haar heen kijkt. Zijn haren zijn als een gouden aureool, een blinkende helm.

De bruidsparen dansen, haar neef Theo laat nicht Rosette met de rode haren rondjes draaien, maar hij kijkt naar haar, al de hele avond. Rose is erg op hem gesteld en bewondert hem. Binnenkort studeert hij af als arts.

‘Ga met me mee,’ zegt hij nu hij na een nieuwe wisseling eindelijk met háár danst. ‘Naar New York, daar is toekomst. Hier gaat het fout.’

Er staat een stevige bries wanneer ze met een groepje nog even naar zee wandelen. Het eiland is klein, acht kilometer lang en één kilometer breed. Vijfduizend jaar geleden was de berg zand zo hoog geworden dat die boven het water uitstak en dat was het begin van Wangeroog. Door stormen en stromingen schoof het telkens een stukje op en werden eerdere sporen van bewoning uitgewist.

Jassen waaien op, hoeden worden op het hoofd gedrukt. Gelach klinkt uit boven het gieren van de wind. De schoongewaaide hemel is vol sterren en de maan legt een zilveren looper over het water. Iedereen klemt zich aan elkaar vast. Gearmd lopen ze langs de branding.

Hamburg, zomer 1921

Nog eenmaal loopt Rose alleen door het huis, door de hoge kamers met de gebeeldhouwde plafonds, door de keuken, de hal, terwijl de vloer onder haar voeten kraakt. Nog één keer om het voor altijd vast te leggen. Ze probeert alles in zich op te nemen, de geur, de lichtval, het uitzicht. Door het raam ziet ze zowel de brede statige Teutoburger Straße als de Alteburgerstraße. Vanwege dit strategische punt had een Engelse oorlogsfotograaf anderhalf jaar geleden gevraagd of hij vanuit hun huis foto's mocht maken van de begrafenis van de moeder van burgemeester Adenauer. Rose had naast hem gezeten en samen hadden ze gekeken naar de trage zwarte rouwstoet die aan hun huis voorbijtrok. Burgemeester Adenauer, die een paar jaar eerder zijn vrouw had verloren, liep met twee zoontjes achter de baar. Ze had ook even door de lens gekeken. Als dank dat hij bij hen op de eerste rang had mogen zitten maakte hij de volgende dag foto's van Rose, in haar bruidsmisjesjurk met een grote bos bloemen in haar armen, een strik in het haar.

Er wordt kwaad gesproken over al die Engelse soldaten in de stad terwijl de oorlog voorbij is. Het hoofdkwartier van de Engelse bezetingsmacht zit sinds eind 1918 in Keulen. Er is een Engelse bioscoop en dagelijks verschijnt *The Cologne Post*. 'Wat moeten ze hier?' klonk het steeds agressiever. 'Op ons passen alsof we kleine kinderen zijn! Ongemanierd stelletje dronkenlappen, opdonderen naar dat eiland van ze.' De mensen waren uitgeput, vel over been, overal zag je bedelaars en steeds meer mensen konden hun huur niet langer betalen.

Rose in haar bruidsmeisjesjurk

Regelmatig waren er opstootjes en rellen, ook als ontlading. De Engelsen op wie zo gefoeterd werd, hadden voedselhulp gegeven toen ze al die uitgehongerde kinderen barrevoets door de straten zagen lopen.

Rose staat stil in haar kamer die kleiner lijkt zonder haar spullen, haar bureau, de boeken. Zestien jaar van haar leven is dit haar plek geweest. 'A pretty young girl' had de fotograaf haar genoemd.

In de kamer van haar broertje Hans gaat haar blik meteen naar de verfvlekken op de grond. Ze hebben gewacht met hun vertrek uit Keulen tot hij zijn school had afgemaakt. In Hamburg gaat Hans naar de Kunstnijverheidsschool omdat hij goed kan tekenen en schilderen. De kamer van haar ouders is kaal zonder de prenten aan de muur en het grote ledikant waar ze vroeger weleens tussen hen in kroop. De keuken waar het altijd lekker rook, en waar ze haar moeder vaak heeft geholpen bij het koken en bakken, het balkon waar ze graag zat te lezen, nu zonder planten. Het geeft haar een gevoel van beklemming dat dit allemaal definitief voorbij is.

Ze recht haar rug. Haar vader is belangrijker dan het huis. En nu hij in Hamburg moet blijven is het beter zo. Ze zijn daar ook dichterbij Wangeroog, Bremen en Delmenhorst, dichterbij de familie.

Haar moeder had een advertentie in de krant gezien voor een drie-hoeksverhuizing. Mensen uit Bremen wilden naar Keulen en mensen uit Hamburg naar Bremen. Zij gaan naar het vrijgekomen huis in Hamburg en zo zullen ze weer herenigd worden met haar vader.

Het leven zal weer vrolijk zijn zoals voor de oorlog. Haar vader komt steeds minder thuis en als hij komt hebben haar ouders vaak ruzie, wat vroeger nooit gebeurde. Ze doen of er niks aan de hand is maar Rose heeft het meteen door. Vroeger lachten ze veel meer, haalden elkaar aan, kusten. Het komt door de spanningen van de oorlog, zeggen ze, de geldproblemen. In Hamburg zal alles goed komen.

Ze zal haar nichtje Rose missen, haar moeder noemt haar vaak Rose II, die hier in Keulen woont. Gelukkig kunnen ze samen de zomer doorbrengen op Wangeroog. Ook haar vriendinnen zal ze missen, maar ze komt hier logeren en haar vriendinnen bij haar in Ham-

burg. Eigenlijk had ze gedacht dat ze altijd in Keulen zou blijven wonen. Ze houdt van deze stad, van de Rijn die erdoorheen stroomt, de Dom, het theater, de musea, de drukke straten. Bovendien zijn de Keulenaars altijd te porren voor feesten, kerstmarkten, handelsbeurzen, carnaval, zelfs tijdens de afgelopen moeilijke jaren. Rose had zich voorgesteld dat ze met een Keulse man zou trouwen, een kunstminnende man met wie ze een abonnement zou hebben op opera en theater, met wie ze naar feesten zou gaan, lezingen en dansavonden, met wie ze grote reizen zou maken, het liefst per boot. Ze dacht dat haar kinderen hier zouden opgroeien, in haar stad en in de buurt van hun grootouders.

Het afscheid is moeilijk, maar als ze eenmaal in de trein zit en wegrijdt uit Keulen komt er een gevoel van lichtheid over haar, van opwinding, van verbazing ook. Zo makkelijk is verhuizen. Je verzamelt je spullen en trekt de deur achter je dicht. Het huis is het decor geweest van een gelukkige tijd maar het is maar een decor. Nog sterker voelt ze hoe ze verbonden is met haar moeder, haar broer en met haar vader. Dat is haar thuis.

Haar ouders hebben eerder een nieuwe start gemaakt toen ze er samen vandoor waren gegaan naar Londen. Haar vader was nog getrouwd met een vrouw die zijn leven verzuurde. Hij was te vroeg aan dat huwelijk begonnen, misschien omdat zijn moeder stierf toen hij heel jong was. Ze hadden nog geen kinderen toen hij de juiste tegenspiegelster tegenkwam op toneelclub Thalia: Gretchen Leeuwarden, haar moeder.

Rose heeft medelijden met haar vader als ze zich voorstelt hoe hij als klein jongetje naar het graf van zijn moeder ging in de hoop dat ze terug zou komen. Zijn jeugd was droevig en kil geweest in tegenstelling tot die van haar moeder, die uit een groot en warm gezin komt. De zes zussen en twee broers zijn verknocht aan elkaar en aan hun ouders. Alles wat gevierd kan worden wordt gevierd, verjaardagen en huwelijken, de Joodse feesten, Pesach, Poeriem, Chanoeka, maar ook Kerstmis en Pasen. Ze liggen met elkaar aan het strand van Wangeroog en zwemmen in de zee. Roses vader is charmant maar soms kan hij tijden stil zijn of ineens uitbarsten, in vrolijkheid of woede. Haar

moeder heeft een groot gevoel voor humor maar blijft altijd rustig, laconiek. Het is humor met een lang verleden.

Weer herenigd zullen ze alle problemen aankunnen. Hans zal iets kunstzinnigs gaan doen en zij zal, nu ze de *Höhere Mädchenschule* heeft afgemaakt, verder gaan met de Handelsschool en tegelijk werk zoeken als stenotypiste. Het liefste had ze arts willen worden. Ze wil mensen helpen. Maar de studie medicijnen is duur en door de oorlog is hun financiële situatie minder rooskleurig geworden.

Nu zal Rose haar ouders helpen een nieuw leven op te bouwen in Hamburg. Ze loopt over van werklust maar ze heeft ook het gevoel of ze met vakantie gaat.

Ze houdt van reizen met de trein, onbekende mensen dicht bij elkaar in een wagon, allemaal onderweg. Het gevoel van avontuur, verandering, het onbekende tegemoet. Later zal ze grotere reizen maken, ook naar Heidelberg waar haar neef Theo heeft gestudeerd.

Wanneer de trein een tussenstop maakt komt er een jong paar binnen dat schuin tegenover haar aan de andere kant van het gangpad gaat zitten. Het gezicht van de man is misvormd. Een deel van zijn kaak is weggeslagen, hij mist een oog en het andere is dof. De vrouw pakt zijn ongehavende hand.

Het station van Hamburg is monumentaal, met een enorme geweldige aankomsthal, het station van een metropool. Daar staat haar vader, punctueel als altijd, op het perron. Rose vliegt hem om de hals. Hij kust haar moeder die haar arm door de zijne steekt. Een tram zal hen met een omweg naar hun nieuwe huis voeren zodat ze meteen een indruk krijgen van de stad. Hamburg is spectaculair, met weidse straten, grote gebouwen en schepen op de Elbe die nog groter zijn. Ook de straat waar hun nieuwe huis aan ligt bevalt Rose meteen. Breed met aan weerskanten bomen, net zoals in Keulen. Er is een nieuw en prachtig hoofdstuk aangebroken. De oorlog is voorbij en zij zijn weer samen.

Wanneer ze aankomen bij het juiste adres ziet het huis er bewoond uit.

‘Misschien klopt het nummer niet of de straatnaam,’ oppert haar moeder.